

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته مدرسی معارف اسلامی

گرایش مبانی نظری اسلام

عنوان:

بررسی تطبیقی ارتداد در الهیات ادیان توحیدی

(اسلام، یهودیت، مسیحیت)

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمدابراهیم ایزدخواه

نگارش:

حسن قلی نژاد کرانی

زمستان ۱۳۹۴

تقدیم به :

محضر اولین شهید بنی هاشم در سرزمین کربلا حضرت علی اکبر (علیه السلام) که جانش را فدای امام و پیشوای خود فرمود.

با تقدیر و تشکر از همه ی عزیزانی که این جانب را در تدوین این پایان نامه راهنمایی و یاری رساندند و به ویژه استاد محترم حضرت حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد ابرهیم اینزد خواه و همچنین همسر مهربان و فداکارم که با صبر و حوصله مرا در این امر همراهی کردند.

چکیده

بحث ارتداد از مسائل مهم و روز جامعه‌ی امروزی به شمار می‌آید که ابعاد گوناگون آن در علم کلام- فقه- تفسیر و تاریخ قابل پیگیری می‌باشد و ضایعه‌ی ارتداد و بازگشت از دین حق به کفر یکی از خسارات مهم و جبران ناپذیری است که در طول تاریخ ادیان الهی بروز کرده است و شبهات و اشکالات گوناگونی با استناد به اصولی که در قرون اخیر از سوی مکاتب فلسفی غرب مطرح شده و تعارضی که میان احکام ارتداد با مقولاتی چون حقوق بشر با آزادی عقیده و آزادی بیان با مفهوم غربی آن احساس می‌شود بوجود آورده است.

مقایسه و روشن شدن مفهوم ارتداد در ادیان توحیدی- بررسی علل و عوامل ارتداد، انواع و موجبات ثبوت ارتداد و احکام مرتد و مجازات آن و بررسی ارتداد در منابع حقوقی و کیفری و بررسی موضوع ارتداد و رابطه آن با آزادی عقیده از اهداف و کاربردهای مورد انتظار این رساله می‌باشد.

همه ادیان توحیدی ارتداد را جرم دانسته‌اند چون ارتداد را یک نوع پیمان‌شکنی به حساب آورده‌اند زیرا در هنگامی که فرد وارد دین توحیدی برتر می‌شود با خدای خود پیمان می‌بندد که به توحید- نبوت و معاد و ضروریات دین معتقد و پای‌بند باشد اما وقتی که مرتد می‌شود پیمان‌شکنی می‌کند و آن چه را که قبلاً به آن ملتزم و متعهد شده زیرپا می‌گذارد از طرفی باور محکم جامعه را نیز دچار تزلزل می‌نماید و گویا وارد یک نوع جنگ با دین شده است. لذا جا دارد طبق دستور الهی و احکام شرعی کیفر و مجازات ببیند.

در ادیان توحیدی امور متعددی از جمله ترک و انکار اسلام «انکار اصول دین»، «انکار ضروریات دین»، سب و تمسخر خداوند و انبیای الهی، «امامان»، «ملائکه» یا ضروریات دین، «سجده بر بت» ،هتک حرمت کتاب مقدس و... از موجبات ارتداد برشمرده شده است.

لذا بر اساس این عوامل مجازات مرتد در ادیان توحیدی را قتل، «اعدام»، «سنگسار»، سوزاندن و... قرار داده‌اند.

کلید واژه‌ها: ارتداد. اسلام. مسیحیت. یهودیت. مرتد فطری. مرتدملی. آزادی عقیده. آزادی بیان

فهرست مطالب

۱	چکیده
۲	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۳	۱-۱: کلیات
۳	۱-۱-۱. تبیین موضوع:
۴	۱-۱-۲. اهمیت و ضرورت موضوع
۵	۱-۱-۳. اهداف موضوع
۵	۱-۱-۴. سؤال اصلی تحقیق
۵	۱-۱-۵. سؤالات فرعی تحقیق
۶	۱-۱-۶. فرضیه‌های تحقیق
۷	۱-۱-۷. پیشینه‌ی موضوع
۹	۲-۱: مفاهیم
۹	۲-۱-۱. ارتداد در لغت
۱۰	۲-۱-۲. ارتداد در اصطلاح
۱۱	۲-۱-۳. معنای کفر
۱۶	۲-۱-۴. تبیین مفهوم ارتداد
۱۸	۲-۱-۵. رویکردهای حکم مرتد
۱۹	رویکرد نخست:
۱۹	رویکرد دوم:
۲۰	الف) گرایش فردی:
۲۰	ب) گرایش اجتماعی:
۲۱	ج) گرایش سیاسی:
۲۱	رویکرد سوم:
۲۲	۲-۱-۶. رویکرد مسیحیت و یهودیت درباره ارتداد:
۲۳	۲-۱-۷. مفهوم ادیان توحیدی
۲۴	۲-۱-۸: اصول مشترک ادیان توحیدی

فصل دوم: بررسی ارتداد در دین اسلام.....	۲۸
۱-۲: (سابقه تاریخی ارتداد در اسلام).....	۲۹
۱-۱-۲. مرتدین در اسلام.....	۲۹
۲-۱-۲. علل و انگیزه‌های مختلف مرتدین در صدر اسلام.....	۳۱
۲-۲: بررسی ارتداد در آیات و روایات.....	۳۴
۱-۲-۲. ارتداد در آیات.....	۳۴
۱-۲-۲. برگشت از دین.....	۳۴
۲-۱-۲-۲. برگشت به عقب.....	۳۴
۳-۱-۲-۲. کفر پس از ایمان.....	۳۵
۴-۱-۲-۲. کفر پس از اسلام.....	۳۶
۵-۱-۲-۲. بازگشت به آیین و مذهب کفار.....	۳۶
۶-۱-۲-۲. کافر شدن.....	۳۶
دسته بندی آیات ارتداد.....	۴۰
۲-۲-۲: آثار ثبوتی ارتداد از نگاه آیات قرآن.....	۴۲
۱-۲-۲-۲. حبط اعمال در دنیا و آخرت.....	۴۲
۲-۲-۲-۲. تحیر و سرگردانی:.....	۴۵
۳-۲-۲-۲. ذلت زندگی دنیا.....	۴۶
۴-۲-۲-۲. مورد لعن خدا و ملائکه و مردم قرار گرفتن.....	۴۶
ارتداد در روایات.....	۴۷
۳-۲: اقسام و انواع ارتداد (مرتد) در اسلام.....	۵۱
۱-۳-۲: ملاک‌های صدق ارتداد فطری.....	۵۴
الف) اسلام والدین به هنگام انعقاد نطفه یا به هنگام ولادت.....	۵۴
ب) اظهار اسلام پس از بلوغ یا اسلام تبعی و حکمی.....	۵۶
۲-۳-۲: مرتد ملی.....	۵۸
۴-۲: موجبات و عوامل ارتداد در اسلام از دیدگاه امامیه.....	۶۰
۱-۴-۲. انکار اسلام.....	۶۱
۲-۴-۲. انکار ضروریات دین.....	۶۲
۱-۲-۴-۲. تعریف ضروری دین.....	۶۲
۲-۲-۴-۲. برخی از مصادیق ضروری دین.....	۶۶
۳-۴-۲. انکار اصول دین.....	۶۷
۱-۳-۴-۲. تحقق ارتداد به سبب شک در اصول دین.....	۷۱

- ۲-۳-۴. شرط وجود ملازمه میان انکار ضروری دین و انکار اصل دین ۷۲
- ۲-۴-۴. سبّ پیامبر و انبیای الهی و ائمه اطهار ۷۲
- ۲-۴-۵. انکار ضروری مذهب ۷۵
- ۲-۵. شرایط تحقق و ثبوت ارتداد در اسلام ۸۱
- الف) بلوغ ۸۱
- ب) عقل ۸۳
- ج) اختیار ۸۶
- د) قصد ۸۸
- ه) علم و آگاهی ۹۰
- ۲-۵-۱. طرق اثبات ارتداد ۹۴
- الف) علم قاضی ۹۸
- ب) بیّنه ۹۹
- ادعای اکراه و اجبار ۱۰۱
- ج) اقرار ۱۰۲
- د) سخن یا عمل دالّ بر انکار یا مسخره کردن یا سبک شمردن دین ۱۰۳
- ۲-۶: احکام و مجازات‌های مرتد در اسلام ۱۰۴
- ۲-۶-۱. احکام، آثار و پی آمدهای ارتداد ۱۰۴
- ۲-۶-۱-۱. استتبابه و توبه‌ی مرتد ۱۰۴
- ۲-۶-۱-۲. طهارت و نجاست مرتد ۱۱۱
- ۲-۶-۱-۳. عبادات مرتد ۱۱۳
- ۲-۶-۱-۴. اموال مرتد ۱۱۵
- الف) اموال مرتد فطری ۱۱۵
- ب) اموال مرتد ملّی ۱۱۶
- ج) اموال مرتد زن ۱۱۶
- ۲-۶-۱-۵. نکاح مرتد ۱۱۶
- الف) نکاح منقطع ۱۱۷
- ب) نکاح دائم ۱۱۷
- فسخ نکاح مرتد ۱۱۸
- ۲-۶-۲: مجازات‌های مرتد در اسلام ۱۱۸
- ۲-۶-۱: مرد مرتد ۱۱۸

الف) وجوب قتل.....	۱۱۸
ب) قطع علقه‌ی زوجیت.....	۱۲۱
۲-۲-۲. زن مرتد.....	۱۲۲
الف) حبس و شکنجه.....	۱۲۲
ب) قطع علقه‌ی زوجیت.....	۱۲۳
۲-۲-۳. اجرای مجازات ارتداد.....	۱۲۴
۲-۲-۴. فلسفه‌ی جرم انگاری و حکم ارتداد.....	۱۲۶
۳-۲-۳. ارتداد از نگاه منابع حقوقی و کیفری ایران.....	۱۲۷
فصل سوم: بررسی ارتداد در یهودیت و مسیحیت.....	۱۳۳
۳-۱: واژه شناسی و تعریف ارتداد.....	۱۳۴
۳-۲. تاریخچه ارتداد در یهودیت و مسیحیت.....	۱۳۵
۳-۲-۱. نمونه‌های تاریخی مرتدین در آیین یهودیت.....	۱۳۹
الف) سامری.....	۱۳۹
ب) برصیصای عابد.....	۱۴۲
ج) بنی اسرائیل.....	۱۴۳
۳-۲-۲. نمونه‌های تاریخی مرتدین در آیین مسیحیت.....	۱۴۶
۳-۳. ارتداد در عهدین.....	۱۵۱
۳-۳-۱. ارتداد در آیات عهدین.....	۱۵۱
۳-۳-۲. مجازات مرتد در آیین یهودیت و مسیحیت.....	۱۵۴
۳-۳-۱. مجازات مرتد در آیین یهودیت.....	۱۵۴
۳-۳-۲. عوامل ارتداد و کفر در آئین یهودیت.....	۱۵۸
۳-۳-۳. مجازات مرتد در آئین مسیحیت.....	۱۵۹
۳-۴. قلمرو ارتداد و توهین به مقدسات در حقوق کشورهای غربی.....	۱۶۵
۳-۵. تطبیق حکم ارتداد در ادیان توحیدی.....	۱۶۸
فصل چهارم: مسئله ارتداد و ارتباط آن با آزادی عقیده و پاسخ به شبهات ارتداد.....	۱۷۳
۴-۱. مسئله ارتداد و ارتباط آن با آزادی عقیده.....	۱۷۴
۴-۲. شبهات در زمینه ارتداد و پاسخ به آن.....	۱۸۰
۴-۲-۱. شبهه اول.....	۱۸۰
۴-۲-۲. شبهه دوم.....	۱۸۲

۱۸۲	۳-۲-۴. شبهه سوم
۱۸۳	۴-۲-۴. شبهه چهارم
۱۸۵	۵-۲-۴. شبهه پنجم
۱۸۸	نتیجه
۱۹۱	منابع

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

۱-۱: کلیات

۱-۱-۱. تبیین موضوع:

تمسک به دین و قدم گذاشتن در مسیر توحید موجب نجات انسان از ورطه هلاکت و تباهی و راهیابی او به وادی نور و سلامت و دستیابی وی به سعادت دنیوی و اخروی می‌گردد و او را به بالاترین درجات تکامل که همان قرب به پروردگار و بهره‌مندی از نعمت‌های جاویدان الهی است می‌رساند. بنابراین آشنایی بشر با دین و پیام آسمانی انبیای الهی را می‌توان برترین نعمت‌های جاویدان الهی برشمرد. که خدای سبحان آن را به بندگان خویش ارزانی داشته است و شاید از همین روست که از میان همه‌ی نعمت‌های خداوند به بشر، دین تنها نعمتی است که خداوند بر اثر اعطای آن، بر مؤمنان منت نهاده و می‌فرماید:

(لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ)^۱

خداوند بر مؤمنان منت نهاد (نعمت بزرگی بخشید) هنگامی که در میان آن‌ها پیامبری از خودشان برانگیخت که آیات او را بر آن‌ها بخواند و آن‌ها را پاک کند و کتاب و حکمت بدان‌ها بیاموزد و البته پیش از آن در گمراهی آشکار بودند.

انسان‌ها در برخورد با این نعمت بزرگ الهی و بهره‌گیری از آن متفاوت‌اند و می‌توان آنان را بدین سبب به سه گروه تقسیم کرد:

گروه نخست، افرادی هستند که با تفکر و اندیشه و به کارگیری خرد خویش دعوت انبیای الهی را اجابت کرده و با انتخاب دین و عمل به قوانین الهی سعادت خود را در دنیا و آخرت فراهم کرده‌اند

۱. آل عمران، آیه ۱۶۴.

و بدین وسیله خود را در مسیر توحید و بندگان مؤمن خدا قرار داده‌اند.

گروه دوم، انسان‌هایی هستند که بر اثر عدم تعقل و تفکر در رسالت انبیای الهی و با پیروی از هواهای نفسانی و وسوسه‌های شیطانی در راه باطل و گذشته‌ی خود قدم گذاشته، با ردّ دعوت حیات بخش انبیاء راه کفر و عناد را در پیش گرفته و بدین وسیله خسران و تباهی را سرنوشت خویش ساخته‌اند.

گروه سوم، کسانی‌اند که پس از دستیابی به راه حق و هدایت و پس از آن که خداوند برای مدتی زمینه‌ی هدایت و بهره‌مندی آنان از این نعمت بزرگ الهی را فراهم کرده، با کفران نعمت و پشت پا زدن به دین و رسالت انبیای الهی راه کفر و ضلالت را در پیش می‌گیرند که اینان شقی‌تر و گمراه‌تر از دسته‌ی دوم بوده و گناه و جرم آنان را می‌توان بالاتر از کافران اصلی دانست، زیرا اینان در حالی به کفر می‌گرایند که با اسلام و احکام و قوانین نجات‌بخش آن آشنا شده و زمینه‌ی سعادت آنان فراهم گردیده است. ولی با وجود این، نعمت عظیم اسلام را کفران کرده و به راه باطل و هلاکت روی می‌آورند و برای همین جهت است که هم در دنیا مجازات شده و هم در آخرت خداوند آنان را عذاب خواهد کرد.

موضوع مورد بحث ما در این رساله همین گروه‌اند که از آنان به مرتد و از عمل آنان به ارتداد یاد می‌شود.

ارتداد و رویگردانی از دین حق به کفر، از خسارات جبران ناپذیری است که به طراحی مستکبران و مترفین جهان در طول تاریخ در جوامع الهی بروز کرده است.

در این رساله قصد داریم مسئله ارتداد را در ادیان‌های توحیدی (اسلام، مسیحیت و یهودیت) مورد بررسی قرار دهیم. و همچنین در این رساله به بررسی موضوع ارتداد و رابطه آن با آزادی عقیده و شبهات و سؤال‌هایی که در این زمینه بوجود آمده می‌پردازیم.

۱-۱-۲ اهمیت و ضرورت موضوع

بحث ارتداد از مسائل مهم و روز جامعه‌ی امروزی به شمار می‌آید که ابعاد گوناگون آن در علم کلام، فقه، تفسیر و حقوق و تاریخ قابل پیگیری می‌باشد و ضایعه‌ی ارتداد و بازگشت از دین حق به

کفر یکی از خسارات مهم و جبران ناپذیری است که در طول تاریخ در ادیان الهی بروز کرده است و شبهات و اشکالات گوناگون با استناد به اصولی که در قرون اخیر از سوی مکاتب فلسفی غرب مطرح شده و تعارضی که میان احکام ارتداد با مقولاتی چون حقوق بشر، آزادی عقیده و آزادی بیان با مفهوم غربی آن احساس می‌شود بوجود آورده است.

کفار برای مقابله با مکتب توحید متوسل به توطئه دین‌زدایی و به ارتداد کشیدن مسلمانان شدند و همچنین دشمنان دین با مطرح کردن مسئله ارتداد و حکم آن به عنوان یک حکم غیرانسانی کوشیدند تا با القای شبهه، از این طریق در ذهن مسلمانان و غیر مسلمانان به مبارزه با اسلام برخیزند. لذا پرداختن به ابعاد مختلف ارتداد در ادیان توحیدی و مطرح کردن شبهات و پاسخ به آن در این رساله و روشن شدن مسئله ارتداد اهمیت و ضرورت این موضوع را در ابعاد مختلف دوچندان کرده است.

۱-۱-۳. اهداف موضوع

مقایسه و روشن شدن مفهوم ارتداد در ادیان توحیدی، بررسی علل و عوامل ارتداد، بررسی و مقایسه مجازات و کیفر شخص مرتد، انواع و موجبات ثبوت ارتداد و احکام مرتد و فلسفه اجرای حکم مرتد، و بررسی ارتداد در منابع حقوقی و کیفری و بررسی موضوع ارتداد و رابطه آن با آزادی عقیده و پاسخ به شبهات و سؤالات در زمینه‌ی ارتداد و بیان مسائل مختلف دیگر درباره‌ی این موضوع اهداف و کاربردهای مورد انتظار از انجام و تدوین این رساله می‌باشد.

۱-۱-۴. سؤال اصلی تحقیق

۱- مفهوم ارتداد و حکم آن در الهیات ادیان توحیدی (اسلام، مسیحیت، یهودیت) چیست؟

۱-۱-۵. سؤالات فرعی تحقیق

۲- آیا موضوع ارتداد در ادیان دیگر (مسیحیت و یهودیت) مانند اسلام وجود دارد یا خیر؟

۳- موجبات و عوامل ارتداد در الهیات ادیان توحیدی چیست؟

۴- انواع و شرایط تحقق و ثبوت و اثبات ارتداد چیست؟

۵- مجازات‌های ارتداد در الهیات ادیان توحیدی چیست؟

۶- ارتداد چگونه با آیه (لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ) و آزادی عقیده سازگاری دارد؟

۱-۱-۶. فرضیه‌های تحقیق

۱- ارتداد در لغت به معنای رجوع و بازگشت از راهی که از آن آمده و در اصطلاح حالت فردی را

گویند که از دین به سوی کفر برگردد و حکم ارتداد در ادیان الهی قتل و اعدام می باشد.

۲- ارتداد و احکام جزایی مترتب بر آن به اسلام اختصاص ندارد بلکه در برخی از ادیان و مذاهب

بزرگ دیگر نظیر یهودیت و مسیحیت وجود دارد.

۳- انکار دین، انکار اصول دین و ضروریات دین و ضروری مذهب و استهزای خداوند، پیامبر و

آیات الهی و سب پیامبر و انبیای الهی در ادیان توحیدی و انکار معاد از موجبات و عوامل ارتداد در

ادیان توحیدی است.

۴- در اسلام مرتد به ملّی و فطری تقسیم می شود اما در ادیان دیگر به صورت مطلق بیان شده است. و

شرایط تحقق و ثبوت ارتداد را بلوغ، عقل، قصد، اختیار و شرایط و طرق اثبات ارتداد را علم کافی،

بیّنه اقرار و سخن یا عمل دال بر انکار یا مسخره کردن یا سبک شمردن دین بیان کردند.

۵- قتل و قطع علقه‌ی زوجیت و زوال ملکیت و ساقط شدن ولایت برای مرد مرتد و همچنین

مجازات‌ی مثل حبس و شکنجه و قطع علقه زوجیت و زوال ملکیت برای زن مرتد از مجازات مرتد در

اسلام است و مجازاتی مثل اعدام و قتل در مسیحیت و همچنین مجازاتی مثل سنگسار، سوزاندن،

گرددن زدن با شمشیر و خفه کردن و قتل از مجازات مرتدین در یهودیت می باشد.

۶- عده ای معتقدند ارتداد بر خلاف آزادی است و یک نوع تجاوز به حقوق عمومی به شمار می رود

زیرا عموم جامعه نظام اسلامی را پذیرفته‌اند و اگر انسانی مرتد شود و ارتداد را تبلیغ کند در حقیقت

می خواهد خواست عمومی را تضعیف کند و حق عموم را از بین ببرد و می توان گفت کیفر ارتداد با

آیه (لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ) هیچ منافاتی ندارد زیرا معنای آیه (لَا إِكْرَاهَ) این

است که اساساً اکراه و اجبار شخص برای داشتن یک عقیده و دین عقلاً امکان ندارد زیرا دین او

قلبی و اعتقادی است و امر قلبی اصولاً از نظر عقلی اجبارپذیر نیست، ارتداد تنها به دلیل ابراز یک

اعتقاد قلبی است که برای جامعه‌ی دینی مضر است و با نظم و اخلاق عمومی منافات دارد.

۱-۱-۷. پیشینه‌ی موضوع

با توجه به جستجوهای که انجام شده کتاب و مقالات مستقل با این عنوان وجود ندارد. هر چند مقالاتی و تحقیقاتی به طور متفرقه با رویکرد فقهی وجود دارد از جمله بررسی و نقد مجازات مرتد در اسلام و سایر ادیان نوشته محمد ابراهیم ورکیانی، بررسی فلسفه‌ی حکم ارتداد و قلمرو آن در حقوق جزای اسلامی نوشته‌ی مراد نصیری، ارتداد و احکام آن با رویکردی به بیان ازادی عقیده نوشته‌ی حسنعلی مدنی و سید محمد رضا امام، ارتداد و تفسیر ایه‌ی لا اکراه فی الدین نوشته‌ی جعفر سبحانی و ارتداد از موارد کفر در احادیث پیشوایان اسلام نوشته‌ی حسین حقانی زنجانی، ارتداد از دیدگاه مذاهب اسلامی نوشته‌ی محمد ابراهیم جناتی، ارتداد و انگیزه‌ها و آثار آن نوشته‌ی محمد رضا جباران و ارتداد در مذاهب اسلامی نوشته‌ی نریمان احمدی رامی توان نام برد. و از جمله کتاب‌هایی که در سال‌های اخیر تدوین گردیده می‌توان به کتاب ارتداد، ماهیت و آثار آن نوشته‌ی مرضیه اسکندری، ارتداد بازگشت به تاریکی نوشته‌ی سید جعفر صادقی فدکی، ارتداد و آزادی نوشته‌ی حسین هاشمی و ارتداد و آزادی نوشته‌ی مهدی عزیزان و همچنین دورساله‌ی علمیه به نام بررسی فقهی ارتداد نوشته‌ی حسین رضایی و ازادی عقیده و مساله‌ی ارتداد به قلم سید عیسی حسینی اشاره نمود. اما تحقیقاتی در رابطه با این موضوع که ارتداد در ادیان توحیدی را مورد بررسی تطبیقی و مقایسه‌ای قرار دهد وجود ندارد. بحث ارتداد در کتاب‌های مقدس قرآن کریم، تورات و انجیل در بعضی از آیات به آن اشاره شده است و در کتب فقهای اسلام از قدیم تا معاصر به آن در فصلی پرداخته شده است. و همچنین در کتاب‌های روایی امامیه و اهل سنت احادیثی درباره‌ی ارتداد بیان شده است، از جمله تهذیب الاحکام شیخ طوسی، وسائل الشیعه شیخ حر عاملی، اصول کافی شیخ کلینی، من لایحضره الفقیه محمد بن علی صدوق، والاستبصار شیخ طوسی، رسائل الشریف سید مرتضی، مسند احمد بن حنبل، سنن ابن ماجه محمد بن یزید قزوینی، صحیح بخاری نوشته‌ی محمد بن اسماعیل بخاری نام برد.

در منابع فقهی نیز قدیمی‌ترین تعبیر مربوط به سید مرتضی است که: حقیقت ارتداد را کفر بعد از

ایمان می‌داند و شیخ طوسی نیز که استوانه مهم فقه شیعه به شمار می‌رود. در بیان مفهوم ارتداد گفته است: ارتداد کفر بعد از ایمان است خواه در اصل مسلمان بوده سپس مرتد شود یا در اصل کافر بوده آن گاه مسلمان شده و پس از اسلام برگردد و تعابیرهای مختلفی در کتب مختلف فقهی درباره‌ی ارتداد شده است.

از نظر سابقه تاریخی مسئله ارتداد و احکام کیفری مترتب بر آن به دین اسلام اختصاص ندارد. بلکه در ادیانی چون یهودیت و مسیحیت نیز افراد به واسطه برگشت از دین سابق خود مرتد قلمداد شده و مجازات می‌شوند که در منابع مختلف آیین مسیحیت و یهودیت از جمله انجیل عیسی مسیح، ترجمه‌ی تفسیری عهد جدید، ترجمه‌ی تورات (عهد عتیق) انجمن بین‌المللی کتاب مقدس و کتاب مقدس نوشته‌ی ویلیام گلبن، ترجمه فاضل خان همدانی به آن اشاره شده است. در اروپای قرون وسطی هم مسیحیانی که دین مسیحیت را ترک می‌کردند به شدیدترین شکل مجازات می‌شوند. در اسلام، جنگ‌های ارتداد یا حروب الردة در عهد خلافت ابوبکر به عنوان شناسنامه روشن ارتداد در تاریخ اسلام به شمار می‌آیند.^۱

^۱- حسنعلی مدنی، سیدمحمد رضا، ارتداد و احکام آن بارویکردی به بیان ازادی عقیده در اسلام، مقالات و بررسی‌ها، دفتر ۸۲، زمستان ۱۳۸۵، ص ۸۵-۸۴

۱-۲: مفاهیم

۱-۲-۱. ارتداد در لغت

ارتداد از ریشه «ر-د-د» و در لغت به معنای بازگشت و بازگرداندن آمده است.^۱ و مرتد را از آن روی مرتد می‌گویند که از دین حق به کفر خویش باز می‌گرداند.

- راغب اصفهانی می‌گوید: ارتداد و رده به معنای بازگشت از راهی است که شخص از آن آمده است، با این تفاوت که رده در بازگشت به کفر به کار می‌رود، ولی ارتداد عام است. و در بازگشت به کفر و غیر کفر استعمال می‌شود.^۲

- جوهری در صحاح اللغه آورده است: ارتداد به معنای بازگشتن است و مرتد از آن گرفته شده است و رده اسم ارتداد به شمار می‌آید.^۳

- در مصباح المنیر آمده است: شخص مرتد یعنی به کفر گرویده و رده اسم ارتداد است.^۴

- دهخدا نیز در لغت‌نامه آورده است: رده برگشتی از دین و غیر از آن را گویند و اسم ارتداد است.^۵

- طریحی در مجمع البحرین می‌گوید: مرتد کسی را گویند که از اسلام به کفر بازگردد و رده اسم از ارتداد است و اصحاب ارتداد بنا بر آنچه نقل شده دو گروه بودند:

یکم. کسانی که از دین برگشتند که این‌ها هم دو گروه بودند: ۱- اصحاب مسیلمه، ۲- کسانی که از

-
۱. احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغه، به کوشش عبدالسلام محمد هارون، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۴ ق، ج ۲، ص ۱۳۸۶، ابن منظور، لسان العرب، دوم، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۱۳ ق، ج ۵، ص ۱۸۴.
 ۲. حسین بن محمد راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، اول، بیروت، دار الشاعیه، ۱۴۱۲ ق، ص ۳۴۹.
 ۳. اسماعیل بن حماد جوهری، الصحاح تاج اللغه و صحاح العربیه، چاپ چهارم، بیروت، دارالعلم للملایین، ۱۴۱۰ ق، ج ۲، ص ۴۷۳.
 ۴. احمد بن محمد، مقوی الفیومی، المصباح المنیر، قم، دارالهجره، ۱۴۰۵ ق، ج ۱، ص ۲۲۴.
 ۵. علی اکبر دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، چاپ اول، تهران، انتشارات تهران ۱۳۷۲ ش، ج ۷، ص ۱۰۵۶۰.

اسلام برگشتند و به آنچه در جاهلیت بودند برگشتند.

دوم. کسانی که از ایمان برنگشتند ولی واجب بودن زکات را انکار نمودند و گمان کردند زکات و آیهی (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ) خطابی است که مختص به زمان خود پیامبر بوده است.^۱

۱-۲-۱. ارتداد در اصطلاح

در اصطلاح ارتداد به معنای روی گردانی فرد مسلمان از دین اسلام و پذیرش دینی دیگر است.

بنابر تعریف امام خمینی (ره): «مرتد کسی است که از اسلام خارج شود و کفر را برگزیند.

«المرتد هو مَنْ خَرَجَ عَنِ الْإِسْلَامِ وَ اخْتَارَ الْكُفْرَ».^۲

شیخ طوسی ارتداد را کفر پس از ایمان می‌داند. خواه شخص در اصل مسلمان بوده پس مرتد

گردیده یا اینکه در اصل کافر بوده، آن‌گاه مسلمان شده و پس از اسلام برگشته باشد.^۳

محقق حلی در تعریف مرتد می‌گوید: «هو الَّذِي يَكْفُرُ بَعْدَ الْإِسْلَامِ»؛ مرتد کسی است که پس از

اسلام کافر می‌شود.^۴

علامه حلی نیز ارتداد را قطع اسلام و رها کردن آن از جانب مکلف می‌داند.^۵

یکی از فقهای معاصر در تعریف ارتداد آورده است:

ارتداد عبارت از حالت جدید اعتقادی و تحول عقیدتی است که با انکار یکی از اصول سه‌گانه‌ی

اسلام (توحید، نبوت، معاد) یا نفی اصلی از اصول ضروری دین که انکار آن سرانجام به انکار اصول

سه‌گانه محقق می‌شود به شخص مسلمان رخ می‌دهد.^۶

علاءالدین حفصکی از علمای حنفی می‌گوید: «المرتد هو الرَّاجِعُ عَنِ دِينِ الْإِسْلَامِ إِلَى الْكُفْرِ»، مرتد

۱. فخرالدین طریحی، مجمع البحرین، چاپ دوم، بیروت، موسسه الوفاء، ۱۴۰۳ ق، ج ۳، ص ۴۹.

۲. روح الله الموسوی الخمینی، تحریر الوسیله، قم، دارالکتب العلمیه (اسماعیلیان)، [بی تا]، ج ۲، ص ۳۶۶.

۳. شیخ طوسی، المبسوط فی فقه الامامیه، چاپ دوم، المکتبه المرتضویه لاحیاء الآثار الجعفریه، ج ۷، ص ۳۸۲.

۴. جعفر بن حسن حلی، شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، چاپ چهارم، تهران، انتشارات استقلال، ۱۴۱۵ ق، ج ۴، ص ۱۸۳.

۵. حسن بن یوسف حلی، ارشاد الاذهان الی احکام الایمان، چاپ اول، قم، موسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۰ ق، ج ۲، ص ۱۸۰.

۶. عباسعلی عمید زنجانی، فقه سیاسی، چاپ دوم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۳ ش، ج ۲۳، ص ۳۳۹.

کسی است که از دین اسلام به کفر بازگردد.^۱

ابن قدامه از فقهای حنبلی و اهل سنت نیز همین را گفته است.^۲

خلیل از فقهای مالکیه می گوید: «الردة كفر المسلم بصريح، او لفظ يقتضيه أو فعل يُتضمنه» ارتداد عبارت است از کفر مسلمان با گفتاری که صراحت یا اقتضای کفر را دارد یا عملی که در بردارنده کفر است.^۳

ابن زهره مرتد را چنین تعریف کرده اند:

وقتی شخصی به خدا و رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) اظهار کفر کند و آنچه را علم دارد جزء دین است مانند وجوب نماز و زکات، با زبان انکار کند، مرتد است.^۴

ابوالصلاح حلبی در تعریف ارتداد گفته است:

ارتداد آشکار کردن شعار کفر است پس از ایمان، کفر به گونه ای است که سر از انکار پیامبر (صلی الله علیه و آله) یا چیزی از مسلمات دین او همانند نماز، زکات، حرمت زنا و شرب خمر در آورد اما اگر کفر او به چیزی از دین با استدلال علمی ثابت شود همانند اعتقاد به جبر یا تشبیه یا انکار امامت و مانند اینها در این صورت ارتداد در مورد او صدق نمی کند. هر چند انکار چنین اموری فی نفسه کفر است.^۵

۱-۲-۳. معنای کفر

واژه ی کفر در لغت به معنای (ستر و پوشاندن) است، که در مورد مخفی کردن چیزی که آشکار است صدق می کند. و به کافر از آن جهت کافر گفته اند که حق را بر خود پوشانده است.^۶

ظاهر احادیث و قرآن این است که اگر کسی در وجود خداوند و وحدانیت او یا رسول شک کند و

۱. علاء الدین حصفکی، الدر المختار شرح تنویر الابصار، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۵ ق، ج ۴، ص ۴۰۵.

۲. احمد بن محمد بن قدامه، المغنی و الشرح الکبیر، بیروت، دارالکتب الاسلامیه، [بی تا]، ج ۱۰، ص ۷۴.

۳. خلیل بن اسحاق الجندی، مختصر الخلیل، اول، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۶ ق، ص ۲۵۱.

۴. حمزه بن علی ابن زهره حلبی، الترویح الی علمی الاصول و الفروع، چاپ اول، قم، موسسه الامام الصادق (علیه السلام)، ۱۴۱۷ ق، ص ۳۰۸.

۵. ابوالصلاح حلبی، الکافی فی الفقه، اصفهان، موسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۰ ق، ص ۳۱۱.

۶. احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغه، ج ۵، ص ۱۹۱.